

BUKET UZUNER'DEN TÜRKÇE SÖZLÜK İÇİN KATKILAR

Nevzat Gözaydın

- İnsanlık tarihinde ve inançlarında hayatın dört ana unsuru olarak belirtilen su, toprak, hava ve ateş ile ilgili konulara bağlı uygulamalar Türk mitolojisi bakımından da bir hayli zengindir.¹ Gerek Orta Asya'daki soydaşlar arasında gerek Anadolu ve Rumeli topraklarında yaşayan Türkler arasında bu “anasır-ı erbaa” ile anılan binlerce inanış ve bu inanışlara uygun bir şekilde ortaya konan uygulamalar, birçok yazarın ve araştırmacının kalemi için malzeme oluşturmuştur. Hem teorik çakışmalarda hem de saha derlemelerinde farklı anlatımlarda yüzlerce varyant belirlemek mümkündür.²

Buket Uzuner son yıllarda kaleme aldığı romanlar arasında üç ana unsuru işlemiştir: *Su* (2012), *Toprak* (2015) ve *Hava* (2018). Yazar, Türklerin çok eski çağlardan beri inançlarında yer alan uygulamaları romanının başkahramanı gazeteci yazar Uyumsuz Defne Kaman etrafında işlemiştir.

Uzuner, *Su* (Everest Yay., İstanbul 2012, 329 s.) adlı eserinin içindeki ilk sayfada şunları söyleyerek okuyucunun dikkatini çekmek istemiştir:

- 1 Ana kaynaklar arasında öncelikle şunları belirtmek gerekir:
Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, İstanbul 1972.
Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2 C, Ankara 1971.
Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 2 C, İstanbul 1971.
Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, İstanbul 1978.
Orhan Acıpayamlı, *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1978.
Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul 1973.
Sedat Veyis Örnek, *Türk Halkbilimi*, Ankara 1977.
Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara 1971.
- 2 Bütün çalışmaları ayrıntılarıyla gösteren kaynak:
Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası, C I (Ankara 1971), C II (Ankara 1973), C III (Ankara 1975) ve C IV (Ankara 1999).

“Romandaki olaylar bugün Anadolu’da yaşayan bütün kültürlerin günlük yaşamına sinmiş binlerce yıllık Kadim geleneklerimizden ve Orta Asya ile Sibirya Mitolojilerinden esinlenerek kurgulanmıştır.”

Elimdeki bu kitabı söz varlığımız açısından dikkatle okuyup taradım. Çoğunlukla *Türkçe Sözlük* (TDK Yay., Ankara 2011) içinde yer almayan maddeleri, anlamı farklı olanları gösterdim. Ayrıca önemli bulduğum ama sözlüğümüzde olmasına rağmen örnek cümlesi olmayanlara da örnek cümle ekledim.

ağzından kaç-: Sözlüğümüzde (ağzından kaçırmak) iç maddesi var, ama örnek bulunamamış. Ettirgenlik bildiren fiilden önce bunun yer alması gerekmektedir. ‘İstemeden, farkında olmadan bir şeyler söylemek’ anlamındadır: “Zaten kendine dair fazla bir şey anlatmaz, arada ağzından kaçan olursa da hüznle gülümserdi.” (s. 90)

akşam çök-: Sözlüğümüzde bulunmayan bu ibarenin anlamını ‘akşamın karanlılığı başlamak’ olarak yazabiliriz: “Saatine baktı, sandalyeden kalktı, yavaş yavaş akşam çökmeye başlamıştı.” (s. 160)

akupunktur: “Elindeki bazı noktalara önce sanki akupunktur iğnesi batmış gibi ince bir sızı yaymış, sonra muazzam bir gevşeme yaratmıştı.” (s. 186) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

antidepresan: ‘Sakinlik veren, stres azaltan’ anlamındadır ve *TS* içinde yoktur: “Birkaç ay sonra da, “benim ilacım vuslat” diyerek antidepresan ilaçları bırakmıştı.” (s. 74) Sözlüğümüzde *tıp* olarak verilmelidir.

badire atlat-: Sözlüğümüzde bulunmuyor, (badire) var ama. Örnek bulunamamış. Anlamı ‘sıkıntılı, tehlikeli durumdan kurtulmak’ anlamındadır: “Şimdi arama, bırak dirlensin kız. Büyük badire atlattı, iyileşsin, artık ayıramazlar sizi.” (s. 250)

başı belada ol-: Örnek bulunamamış: “Eğer bu kadın hâlâ hayattaysa, başı gerçekten belâda bence.” (s. 116)

başına iş getir-: “Demem o ki, zaten birine taktıklarında mutlaka başına iş getiriyorlar, bu bakımdan hiç merak etme sen!” (s. 151) Anlam olarak sözlüğümüzdeki (başına gaile açmak) ile aynıdır diyebiliriz. Ayrıca ‘başını derde sokmak’ da denebilir.

böğüre böğüre: Bu ikileme sözlüğümüzde bulunmuyor. ‘Böğürtü sesleri çıkararak’ anlamındadır: “Bir insan bedeninden çıkması düşünülemeyecek bir haykırışla böğüre böğüre ağıladı.” (s. 163)

bulaş-: Sözlüğümüzde beş ayrı anlam verilmiş, ama yazarın kullandığı anlamda örnek verilmemiş. Anlamı ‘ilgi konusu olmak’tır: “Hem zaten kendisi sadece bir komiser, öyle büyük işlere de aklı ermezdi, bulaşmaya da hiç niyeti yoktu.” (s. 11)

burnunun dibinde ol-: “İstanbul’un ortasında, hem de burnumuzun dibinde bir kadın, güpegündüz bir vapurda kayboluyor.” (s. 26) *TS* içinde bulunmayan bu deyimın anlamını ‘çok yakın çevresinde yer almak’ şeklinde verebiliriz.

buz gibi soğu-: Örneksiz geçilmiş: “Gerçekten insan kendi anne ve babasından bile soğuyabiliyormuş, demek ki! Buz gibi soğuyabiliyor insan!” (s. 72-73)

büyük konuş-: Sözlüğümüzde (büyük laf etmek) veya (büyük söylemek) var ancak her ikisine de örnek bulunamamış. Aynı anlamdadırlar: “İnsanlık daima büyük konuşmayı sever, sayılarla belirtmeyi duygu ve düşünceden daha fazla önemser.” (s. 13) Ayrı iç madde olarak alınmalıdır.

ciddi ciddi: Bu ikilemeyi de sözlüğümüzde bulamıyoruz. ‘Ciddi bir şekilde, çok ciddi olarak’ anlamındadır: “Onun hiç yargılamadan kendisine bakan yüzünü görünce, sigarayı bırakmayı artık ciddi ciddi aklından geçirdi.” (s. 188)

cinsiyetsiz: Sözlüğümüzde ne bu olumsuz sıfat, ne de olumlusu var. Önce olumlusu alınmalı, sonra bu madde başı eklenmelidir: “Kendi dişiliğini en önce kendisi görmekten vazgeçen her kadın gibi o da cinsiyetsiz bir varlığa dönüşmüştü.” (154). Anlamı ‘cinsiyeti olmayan’dır.

çakma: *TS* içindeki dördüncü anlama uygun bir örnek: “Eğer güneş gözlükleri çakma değilse, komiserin en az bir maaşı ederdi.” (s. 4)

çalı çırpıya dön-: Sözlüğümüzde *mec.* kısaltmasıyla vermemiz gereken bu deyimın anlamı ‘aşırı derecede zayıflamak’tır: “Sende iştahsızlık ve kabızlık da vardır, baksana daha bu yaşta çalı çırpıya dönmüşsün!” (s. 191)

çok bilmiş görün-: Sözlüğümüzde bu deyim yok, ancak (çok bilmiş) madde içinde verilen örnekte (çok bilmiş görünmek) geçiyor. Dolayısıyla önce (çok bilmiş) için örnek bulunmalı, sonra da (.....bulunmak) iç maddesi örneğiyle verilmelidir. Başka bir örneği yazar şöyle gösteriyor: “Canım öyle çokbilmiş göründüğüne bakma sen, tanırsan çok sevecendir Umay Nine.” (s. 106)

damardan vur-: Sözlüğümüze *argo* kısaltmasıyla alacağımız bu ibarenin anlamı ‘ince ince işlemek, içinden yaralamak’tır: “Dostum Dostum türküsü telefonunda her çaldığında, günde en az on kere onu öyle damardan vuruyordu ki, gözleri acıdan yanıyor, hasretten içi parçalanıyordu.” (s. 75)

dini imanı para ol-: Sözlüğümüz bu iç maddeyi fiilsiz olarak göstermiş ve örnek de bulunamamış; aynı anlamdadır: “Dini imanı para olan dünyanın dışında kalan derviş kişiliği onları kendine bağlamış, ikisi de onunla arkadaş olmuştu.” (s. 32-33)

eli ayağı boşal-: “Onu öyle yatakta, ölümün eşiğinden dönmüş, küçücük kalmış görünce elim ayağım boşaldı.” (s. 216) Sözlüğümüzde yer almayan bu deyimın anlamını ‘şaşkınlıktan, üzüntüden hiçbir iş yapamamak, eli ayağı tutmaz olmak’ şeklinde verebiliriz.

elini eteğini çek-: *TS* içinde yer almayan bu deyimın anlamı ‘hiçbir konuyla meşgul olmamak, her türlü işten geri durmak’ veya ‘ilgisizliğini ortaya koymak’tır: “Zaten bendeniz dünya nimetlerinden elini eteğini çekmiş, başkalarıyla uğraşmaktan çoktan vazgeçmiş biriyim.” (s. 40)

evinin kadını ol-: “Onun Tasvir’i asla böyle tuhaflıklar yapmaz, o gerçekten evinin kadını olurdu kuşkusuz.” (s. 36) ‘Sadece evinin ihtiyaçları için zaman geçirmek, dış dünyayla ilgisini kesip ev işleriyle uğraşmak’ anlamını verebileceğimiz bu deyimı de sözlüğümüzde bulamıyoruz.

fikir yürüt-: Örnek cümle bulunamamış: “Defne Kaman’ın şu anda nerede olabileceği üzerine fikir yürütmeye devam ediyorlardı.” (s. 154)

gözü açık git-: Bu iç maddeye de örnek bulunamamış: “Sen bulunmadan bana huzur yok bu İstanbul’da. Zaten seni bulup salimen Umay Nine’ye, teslim edemezsem, gözüm açık gidecek şerefsizim!” (s. 264)

gün ola, hayrola!: Sözlüğümüzde sadece (gün ola harman ola) iç maddesi ama örnek cümle de bulunamamış. Bu dilek sözünün anlamı da orada verilen anlam yakındır. ‘Hele güne bir kavuşalım, hayırlısıyla’ anlamını verebiliriz: “Birkaç satır daha okuyup yatarım, gün ola, hayrola! diye düşünerek masanın rahatsız sandalyesine tekrar oturdu.” (s. 82)

hayal kırıklığı yaşa-: ‘Hayal kırıklığı içine düşmek, hayal kırıklığına uğramak’ anlamı taşıyan bu iç maddeye *TS* içinde rastlamıyoruz: “O şimdi, bir insanın kendisine kötülük yaptığını bildiği için bir hayâl kırıklığı yaşıyor; yunuslar, duyguları çok gelişmiş memelilerdir.” (s. 181)

hayat memat meselesi ol-: Bu iç maddeyi örnekle tamamlayalım: “Eğlence için olsa uzun uzun konuşur insan da... Şimdi böyle hayat memat meselesi olunca sorumluluk duygusu ket vuruyor dile...” (s. 159)

hayatı zindan ol-: “Memleketin en güzel esmer kızı Tasvir ile evlenmeleri yasaklandığı günden beri Ümit’in hayatı zindan olmuştu.” (s. 27) Sözlüğümüzün almadığı bu deyimın anlamı ‘büyük sıkıntılar, üzüntüler, olumsuzluklar içinde kalmak’ şeklinde açıklanabilir.

hayrı dokun-: “Sen artık kendine hayrı dokunan birisin. Başkalarına da bu yüzden hayrın dokundu zaten.” örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

içi çekil-: Bu madde içi sözlüğümüzde yer almıyor: “Öylece kaldı. Sanki aynı şeyi tamı tamına yeniden yaşıyordu. İçi çekildi, çünkü bunu ilk kez yaşadığı zaman küçüktü, küçük bir çocuktü.” (s. 76) Anlam olarak ‘içinden üzüntü duymak, yüreği ezilmek’ yazabiliriz.

huzursuzca: “Kendisine bakıp huzursuzca içini çeken Semahat’a sarılıp, sımsıkı kucakladı.” (s. 165) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

içine işle-: “Sırtının ağrısı içine işledikçe bu iki büklüm pozisyonundan bir daha kurtulamayacakmış gibi endişeyle hareketsiz bekledi.” (s. 167) *TS* içinde bulunmayan bu maddenin anlamı ‘etkisi büyük olmak, aşırı acı vermek’tir.

insanlığından utan-: “Eski kocası, intikam almak için onu kaçırmış olabilir mi meselâ? Eski kocaların karılarına yaptıklarını bir duysanız insanlığınızdan utanırsınız, inanın...” (s. 7) ‘Yapılan kabalıklar, zulümler karşısında insani değerlere sahip olanlar utanç duymak’ anlamını taşıyan bu iç madde sözlüğümüzde yer almıyor.

insomniya: ‘Uykusuzluk’ anlamına gelen bu İngilizce söz (insomnia), eğik olarak sözlüğümüzde dizilmelidir: “Uzun uzadıya araştırma ve öğrenme şansını bolca kullanarak insomniya’ya yenilmemeye çalışıyordu.” (s. 174)

insomniyak: Yukarıdaki ismin sıfat biçimi. Yazar örnekte zaten anlamını açıklıyor: “Ben insomniyak bir insanım Komiserim, ben de uykusuzluk hastalığı var.” (s. 90)

kafasına yaz-: “Elindeki kitapların sayfalarını çevirip hoşnutsuzca inceliyor, onun her sözünü bir bir kafasına yazıyordu.” (s. 58) *TS*’de yer almayan bu deyişin anlamını ‘aklında tutmak, aklına kaydetmek’ olarak verebiliriz.

kafasını dinle-: “Küçük bir cennet bahçesinde, su sesi eşliğinde, tek başına kafasını dinleyerek lezzetli bir akşam yemeği yiyen Komiser Ümit...” (s. 258) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

kana kana ağla-: “Kana kana ağlamak bazen çok iyi gelir, işte şimdi bu bazendi, bugün öğleden beri yaşadıkları nedenini bilmediği şekilde onu etkilemiş, iyice hassaslaştırmıştı.” (s. 75) Sözlüğümüzde bulunmayan bu ibarenin anlamı ‘doyasıya ağlamak, bol bol gözyaşı dökmek’ şeklinde yazılabilir.

kanına gir: Sözlüğümüzde bu iç maddede iki ayrı anlam verilmiş, ancak üçüncü bir anlamı daha var. Yazarımızın örneğinde görüldüğü gibi, bunun halk tarafından da kullanıldığını biliyoruz: “Bu sıcak yaz gecesinde suda sarılacak bir yunus bulamayacağına göre, denize atlama fikri birden kanına girdi.” (s. 266) Anlam olarak ‘bir şeyin düşüncesine kapılmak, zihnini tümüyle meşgul etmek’ yazabiliriz.

kitap tozu yut-: Sözlüğümüzde yer almayan bu madde *mec.* kısaltmasıyla verilmelidir: “İlk kez arkadaşının dedesinin kitaplığında kitap tozu yutmuş ve bu mübarek tozu yutanların, hepsi gibi artık okumadan yaşayamaz olmuştu.” (s. 43) Anlamı ‘kitaplara, okumaya çok düşkün olmak’tır.

köprü kur-: Yine *mec.* kısaltmasıyla *TS*’de yer alması gereken bir iç madde... Anlamı ‘aracılık etmek, bağlantı sağlamak’ olarak verilebilir: “Meslektaşlarının çoğu gibi Osmanlıca dersleri alıyor ve eski dille yeni dil arasında köprü kurmayı önemsiyordu.” (s. 49)

olanak sağla-: Örneksiz geçilmiş, verelim: “O veya onun arkadaşları isteseler, Semahat’ın yunusu hemen görmesine olanak sağlardı.” (s. 175)

orta sınıf: “Artık emekli maaşlarıyla kıt kanaat geçinen eskinin orta sınıf anne ve babasıyla hep gurur duymuştu.” (s. 72) ‘Gelirleri ancak ihtiyaçlarına yeten, azla yetinip çokta gözü olmayan kimselerin bulunduğu sosyal tabaka’ anlamına gelmektedir.

ortamı sıcak tut-: ‘Bulunduğu yere huzur, mutluluk ve samimiyet getirmek’ anlamındaki bu mecazi ibarenin örneği şudur: “Akraba olup olmadığımızı soranlara da, sonuçta hepimiz insan olarak akrabayız Evladım! gibi yuvarlak sözler ederek, ortamı sıcak tutuyor.” (s. 150)

otacı: “Bizim solumuzda binlerce yıldır kadınların birçoğu otacıdır, şifacıdır, bir bakıma eczacıların atası yani, ninesidir.” (s. 192) örneği ile maddeyi tamamlayalım.

ölümün eşiğinden dön-: ‘Son anda ölümden kurtulmak’ anlamındadır, örnek cümle için bk. **eli ayağı boşalmak**.

panik atağı yaşı: Sözlüğümüzde yer almayan bu iç maddenin anlamı ‘aşırı korku, heyecan ve endişe içine düşmek’tir: “Yıllardır ilk kez insan içine çıktığı günde bu izdihamda panik atağı yaşamaktan korktu.” (s. 175)

para pul düşünme-: “Sırf bu yunus için geldi İstanbul’a sağ olsun! Konu yunus oldu mu, hiç para pul düşünmez, sağlam adamdır!” (s. 178) ‘Çıkarını düşünmemek yaptığı işi amatörce yapmak’ anlamındadır ve sözlüğümüze madde içi olarak alınmalıdır.

popülasyon: Sözlüğümüzde yer alan ikinci anlam için bir örnek cümle: “Yunus popülasyonunun bu kadar çok olduğu bir ülkede yaşıyoruz.” (s. 178)

sığınma evi: “Biliyorsunuz, ülkemizde boşandıkları karıları sığınma evinde kalan eski kocalar çok tehlikeli olabiliyorlar.” (s. 9) örneği ile maddeyi tamamlayalım.

sıkı dost ol-: Sözlüğümüzdeki (sıkı) madde başında on iki anlam verilmiş, ancak yazarın örnek cümlesinde verilen ‘candan, çok samimi’ anlamları bulunmuyor: “Bu ân, onların gerçekten sıkı dost olduklarını anladıkları ânlardan biri oldu.” (149)

sırtını daya-: Sözlüğümüzdeki ikinci mecaz anlamına uygun bir örnek: “Güç merkezine sırtlarını dayayarak sistemin parçası oldukları bu diyarda bizim gibiler hep azınlık, hep yalnızız” (s. 150)

(birinden) soğur ol-: ‘Biriyle ilgisini kesmeye başlamak, isteğini ve sevgisini artık göstermemek’ anlamında olup sözlüğümüzde bulunmamaktadır: “Daha önce sorgulamayı hiç düşünmediği her şeyi sorar, her şeyden kuşkulandır ve hoşgörü sözcüğünü kullanan herkesten soğur olmuştu.” (s. 28)

sorun çık-: “Zaten resmen izinli olduğum için sivil giyiniyorum, orada sorun çıksın istemedim.” (s. 153) Sözlüğümüzde (sorun çıkarmak) madde içi var ancak önce bu madde gösterilmeli, sonra ona yer verilmelidir.

stüdyo: *TS* içinde verilen dördüncü anlam için bir örnek: “Burası, 100 metre-karelik tek bir salondan oluşan, yerleri ahşap parke kaplı, bir çatı katı stüdyo daireydi.” (s. 259)

şırıl şırıl: Masa başı örnekle geçirilmiş, değiştirelim: “Onun şu anda en çok istediği, kendisini şırıl şırıl davet eden suda yüzünü yıkamaktı.” (s. 270)

taş çatlasa: Sözlüğümüzdeki üç anlamın dışında bir anlamı yazarımız veriyor: “Koca polis teşkilâtında tek Allah’ın kulu o şifrelerin Kutadgu Bilig’den olduğunu taş çatlasa çıkartamazdı, emin ol!” (s. 156) Dördüncü bir anlamı ‘asla, hiçbir şekilde’ şeklinde yazabiliriz.

tehditkârca: ‘Tehdit eder durumda olan’ anlamındadır ve sözlüğümüzde yoktur: “Bu civarda tek başına kalan bahçeyi tehditkârca çevreleyen öbür beton blokları düşünmeyi unuttu.” (s. 259)

transfer et-: “Onu şimdi bir de ben muayene edeceğim, sonra sedyeyle bir su havuzuna, transfer edip iyileşene kadar bir havuzda bakacağız.” (s. 180) Güncel kullanımda bir futbol terimi –‘kendi takımından başka takıma geçmek’- anlamında kullanılsa da bu fiilli biçimi sözlüğümüzde yer almamaktadır. Burada ‘aktarma, nakletmek’ anlamını yazabiliriz.

vicdan azabı duy-: Sözlüğümüz (vicdan azabı) maddesinde açıklama yaptıktan sonra örnek olarak Reşat N. Güntekin’in bir cümlesini vermiş. Ancak bu örnek cümle içinde geçen ibare (vicdan azabı duymak) madde içinde verilmeliydi. Fiilsiz biçimine örnek verilememiş, gösterelim: “Yaptığının ayıp olduğunu bilenlerin vicdan azabıyla dikilip kaldı kapının kendi tarafında bir süre.” (s. 73)

vuslat: Örnek cümlesi bulunamamış: “Arapça da olsa bu memlekette vuslat diye özel bir sözcüğe ihtiyaç duyulacak kadar çok insan sevdiğinden ayrılmak zorunda bırakılıyordu.” (s. 74)

yalandan başı ağrıma-: Bu deyim *TS* içinde yer almıyor: “Nasıl desem, sanki masallardaki peri kızının büyümüş hâliydi diye tarif etsem yalandan başım ağrımaz.” (s. 50) Anlam olarak ‘doğrusunu söylemek’ veya ‘yalan olsa bile zarar vermemek’ yazabiliriz.

zaman tüneli: “Bir zaman tüneline binlerce yıl öncesine kısa bir akraba ziyareti yapmış gibi oldum.” (s. 197) örnek cümlesiyle maddeyi tamamlayalım.

zekâ küpü: “Bana kaman nedir diye soran bir gence, günümüzün zekâ küpü bir filozofu, radikal bir çevre gönüllüsü, bir rüya tâbircisi, otlarla konuşan bir ziraat mühendisi.....” (s. 58) Sözlüğümüzde olmayan bu ibareye ‘olağanüstü zekâyâ sahip, her konuyu iyi bilen kimse’ anlamını *mec.* kısaltmasıyla karşılık verebiliriz.

Taranan Eser

Uzuner, Buket, *Uyumsuz Defne Kaman’ın Maceraları: Su*, Everest Yayınları, İstanbul 2012, 329 s.